

ISMERTETÉSEK ÉS BIRÁLATOK.

Syrjäniläisia häälauluja, koonnut M. A. CASTRÉN, alkutekstistä suomentanut ja saksalaisella käännöksellä varustanut T. G. AMNOFF. Helsinki 1878. — 39 l. 4-ed r.

A «Zürjén nászdalokat», melyeket a fentírt füzetben Aminoff finn és német fordítással adott ki, Castrén még 1843-ben jegyezte föl, mikor a zürjének közt az Izma mellékén időzött. Nyelvök ugyanazon izsmai dialectus, melyet Castrénnek 1844-ben megjelent zürjén grammatikája is tárgyal. Maga Castrén a zürjén szöveghez magyarázó jegyzeteket írt, meg az első dalokhoz vegyes (svéd, finn, de nagyobb részét orosz) nyelvű fordítást, s ez adatokat fölhasználta most Aminoff a dalok teljes finn fordítására, a mely azután a német fordításnak alapúl szolgált. De e mellett A. még egy a haminai (fredrikshamni) kadét-iskola szolgálatában levő zürjén katona segítségével is élt.

Zürjén «nászdalokat» közölt már Szavvajitov zürjén grammatikája (1850.) 149—168 l., egy másik zürjén dialectuson; de ezeknek a Castrén-féle izsmaiak korántsem csupa variansai. Az egyezés a kétféle dalok között általában csak az alaptárgy azonos voltára szorítkozik. Ezek is úgy mint azok a menyasszonynak siralmas bucsuzását variálják. E mellett talán egyaránt gyarlók is, a mi a költészeti alakot illeti, s e tekintetben távolról sem hasonlíthatók az e nemű finn dalokhoz (a Kanteletarban, Kalevalában). De minket e dalok nem is annyira mint népköltészeti zsengek, hanem főleg mint nyelvmutatványok érdekelnek, s itt csakis ez utóbbi szempontból fogjuk közelebbről megvizsgálni.

Gyakran még a népköltészeten is meglátszik, hogy legalább nyelvi tekintetben — műtermék, mely a közönséges beszédtől szokatlan szóalaki s különösen szófüzési sajátságok által tér el. Ezek

az eltérések, vagyis az ú. n. költői licentiák, lehetnek esetleg nyelvészeti érdekesek, a mennyiben archaismus rejlik bennök, vagyis maradványok a nyelv régibbalakú szerkezetéből; de nagyobbbrészt bele ütköznek a nyelvszerkezet szoros törvényeibe, — s hogyan, hogyan nem, e kirugások, ha bizonyos mértéken túl nem mennek, a hallgatót gyönyörködtetik, úgy hogy használatukra szívesen megadja az engedélyt. Zürjén dalainkban is fordul elé gyakran egy ilyen «licentia», olyan a melyet pl. magyar költő mégsem engedhetne meg magának; ez abban áll, hogy a jelző névszót, melynek közvetlenül a jelzett névszó előtt kellene állani, ettől más mondatrész (közbevetett megszólító szó, állítmány-ige) választja el, s gyakran még az olyan jelzöt is, mely a jelzettel szorosabb, mondhatnók összetételes egységet teszen; pl. 2, 2: *šonid menum mamä löscäd bur pīšan* (meleg nekem anyám készíts jó fürdöt = meleg jó fürdöt) | 2, 6. *zarni menčum rāž vež kosaäs* (arany tölem oldd le a szöke hajfonadékot = az arany sz. h.) | 4, 19: *löz noj loktannid kartusaes* (kék posztó jöttök sapkájúak = j. kék p. s. = mint kék p. s. = k. p. sápkákkal) | 7, 15: *turna ota og kor bur vižtū* (füves széles nem kérem jó rétedet = füves széles jó rétedet) | 4, 37: *völnej bostannid menčum bur völaäs* (szabad veszitek tölem a jó szabadságot = a szabad jó szabadságot) | 5, 11: *koz-pu pukša krövat-vilam* (fenyüfa ülök ágyamra = ülök f. ágyamra). Hasonló licentiát tüntetnek föl a finn nép költészetben a szétszakított névszóösszetételek, pl. Kanteletar 129. 1. *ero on viinat keitettynä, ero pantuna oluet* (e h. *ero-viinat, ero-oluet*) | Kalevala 2, 117 *vaski oli hatu hartioilla* (e h. *vaski-hattu oli*).

A Castrén-féle zürjén dalok szövege egészben érthető, s ennyiben a finn fordítása is helyesnek bizonyúl. De akad azért egyes helyeken még nehézség is, mely részint szövegbeli hibát sejtet. S az ily hiba akár az elmondóknak is róható föl, kiktől Castrén e dalokat följegyezte. Így pl. nem tudjuk, mint teszen valóban 1, 6. (Cast. írásmódja szerint) *sjera minjaäh*, v. (1, 10.) *sjera minja'ah* v. (4, 4.) *sera minj*, v. 7, 12. *seraminjä*. A fordító mellőzi e két szót, mely három helyen *bur aj* «jó atya» s egyszer *zon djadj* «ifjú (ifjabbik) nagybátya» (ford. „setün-poika“ = nagybátya fia) után áll appositioképen. Tekintve, hogy a Szavvajitov-féle dalok többször az illető megszólítottnak keresztneve beleiktatását is jelölik (kicsillagozott hézagot hagyva), a *minja*-ban férfi-nevet sejthetünk, s

csakugyan közöl is ilyent Wiedemann (még kiadó-félben levő) szótára: *Miina* («Meneus»). De mit jelent *sjera* v. *sera*? Ez aligha = *sera* «tarka»; talán mása az orosz *Sergij*, *Sergej* («Sergius») névnek? — Egykét helyen a fordító is javasol más olvasást: 3, 35. *usj-täminä* helyett *uzjaninä* «alvó helyem» | 1, 24. *kypedčydzjü* h. *kypedčy*, imperativus-alak «emelkedjél, kerekedjél föl»; de a szó nyilván egybetartozik a megelőző *vermankäh*-vel «ha bírsz, ha tudsz», s e mellett a 27. és 31. verssorokban az inf. *kypedčyyny* áll, s 35. tagadólag *önikä on vermy kypedčyyny* «ha most nem bírsz fölkerekedni» | 3, 41. *mylja (ynä)* már C. rekesztette be az *ynä*-t s helyébe *una*-t sejt = «sok»; az egész sor: «miért... (*ynä*), anyám, elkedvetlenedtél miattam (= rám úntál)», s ily mondatban az *ynä*-nek talán jobban illik «most, immár»-féle értelme; sejtethjük is, hogy az egyéb zürjén dialectusokbeli *öni* «most» szónak a mása rejlik benne.

De mindezek fölött tetszik különösnek a gyakran előforduló *-li* (*-ly*) rag, a hol annak közönséges értéke (= «nek», mint allativus vagy dativus-féle postpositióé), teljességgel nincs helyén; találjuk ugyanis ezen, a mint látszik, teljesen fölös ragot a mondatbeli tárgy-szón: 2, 5 (készíts) . . . *bur koräsly* = jó leveles-seprűt (2, 4. csak *bur majtäg* s nem *majtägly* = jó szappant) | 2, 10. készíts nekem *bur paskämly* = jó ruhát | 2, 14. nekik készíts *bur pyysjanly* = jó fürdőt | v. ö. 1, 16. *vinaly*; 1, 18. *stakanly*; 1, 49. *olemly*; 3, 3. *uuzinly*, 3, 6–8. *pyсанly*, *pyсан pööly*, *skatertly*; 3, 54. és 7, 39. *lögly*; 5, 6–7. *sulähly*, *sinanly*; 7, 6–8. *paskämly*, *torly*, *čysjanly*. — Bajos ennek a *li*-nak valami igazi értéket tulajdonítani, pl. a határozatlan, illetőleg részleges objectum föltüntetését, úgy hogy a finn partitivushoz hasonló casusalakot képezne. Ezt tiltja a többi zürjéniség, meg a votják nyelv is, a melyekben efféle *li* ragnak semmi nyomát sem találjuk; tiltja maga a Castrén-féle dalok szövege is, mely elégszer e rag nélkül is, a csupa névszótóval teszi ki a részleges objectumot. Így csak «értéktelen» encliticumnak tarthatjuk, ha azt nem akarjuk állítani, hogy e dalok elmondói már nem tudták jól a hagyományozott mondókájukat, úgy hogy azt csupa értelmetlenségből elferdítették.

Forduljunk most a fordításhoz, melynek érdemét nem kisebítheti, ha rajta itt-ott valamit meg is igazíthatunk. Dal 3, 15. *id njanj löseäd kimodzj vylä* = (finn) «ohraista leipää valmista käsi-

varrelle» («bereite für den arm gerstenbrod») | e szerint *kimodzy* volna = kási- varsi (arm), a mitl'egalább az eddigi szótárakból nem igazolhatunk. Nem is illik jól a «kar számára való kenyér készítés» az előző vershez: «roggenbrod bereite den leuten für die pflügezeit». Ide valónak látszik Wiedemann szótárából (a mely még csak nyomató félben van, s melyet Aminoff természetesen nem használhatott): *kimödža* «bequem, zur hand»; ezzel az idézett verset így fordítanók: «bereite gerstenbrod für das zur-hand-sein = in vorrat». — Dal 3, 38. *zarni menam koljä bur krež dorü* «jätän kultaisen hyvän kukkulan liepeen (ich verlasse den saum des guten hügels)» | A. itt *krež*-ben a *kerös* «berg, anhöhe» szót látja, de ez utóbbi előfordúl 7, 14. a kellő *keräs* alakban; még egyszer áll *krež* 3, 62: *krežys buždü* «a *krež* összeszakad»; gyanítható, hogy *krež* nem más mint a Wied.-nál található *rež* «schirmdach». — Dal 3, 62–65. E versek mind a rejtélyes *vyysys* szóval végződnek; pl. *kor puuys porü kuzja vyysys* így van finnre fordítva «jolloin puut kaatuvat omasta pituudesta» («wo die bäume ihrer eignen länge wegen hinfallen») | e ford. szerint *vyysys* elativus volna (mely Castrén izsmai grammatikája szerint *s* s nem *ś* ragú), *vyys*-tól, s ez meg a finn < *uute* «ság, -ség»-féle képzőnek felelne meg. Ezt aligha lehet igazolni; «ság»-féle képzőül, a mennyire a zürjén ilyenre szorúl, a *lun* «nap» szolgál, s a finn < *uute*-, illetőleg < *uude*-nak, mely a lappban is *vuota* alakban van meg, a zürjénben nem lehet a mása *vyys*. Vagy talán 3. személyrag légyen az utolsó *s*, s *vyys* elativus *vyy*-tól? Annyi bizonyos, hogy *vyysys* e h. való *vylsys*, de még kérdés vajjon az ebeli *vyl*-nak a «quod supra est (fölrész, fölszín)» jelentés illik-e vagy pedig a *vyl*- (*völ*-) «esse» igét kell-e benne látnunk? s egyik vagy másik esetben minek vegyük az alakot? — Dal 4, 28. *barchatnej menam vyjym želetkaes*: «sammetissa ovat vatsat meillä (in sammt sind unsere leiber gehüllt)» | a ford. a *želetkaes*-t nyilván az or. *želudok* «vatsa (bauch)» szóval magyarázza; pedig itt csak «ruha-darab»-ról lehet szó, melynek *barchatnej* (adj.) a jelzője; *želetkaes*-ben tehát bizonyosan az or. *žilet*, dim. *žiletik* «weste, westchen» szó rejlik, úgy hogy *b. ž.* = «bársony-mellényüek». — Dal 7, 14. *džudžyd og kor bur kerästü* «korkeata en pyydä hyvää kyläisi (dein dorf)» | jobban illik a *keräs*-nek «berg, anhöhe im walde» értelme (Wied., Szavv. *kerös*), a mint már a *džudžyd* «korkea, hoch» jelző is mutatja. — 7, 18. *me tujan* | olv. *me tujam*, 1. szem. birtokosraggal. —

7, 21. *kukja muöstä* | *kukja muös* nem «*lehmä-vasikka, kuhkalb*», hanem «*borjas tehén (kuh mit einen kalbe, trächtige kuh)*»: szint-így a 16. sor nem «*csikó*»-ról, hanem «*ló*»-ról szól.

BUDENZ J.

Ueber die **Verzweigung der ugrischen Sprachen.** Von Jos. BUDENZ.
Göttingen 1879. — 68 l., 8-ad r.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1879. jan. 7-kén tartott ülésén.)

Az ugor nyelvek elágazásáról való nézetemet — melyet néhány éve e helyen előadni szerencsém volt (közölve a M.-Ugor Szótárban, mint bevezetés az *N, Ny*-kezdetű szókhoz 383—88. ll.) — nem régen bővebben és kiegészítve fejtettem ki egy németül írt értekezésben («*Ueber die Verzweigung der ugrischen Sprachen*»), mely a nagy szanszkrit-tudós és indogermán nyelvész, egykori tanárom, Benfey Tivadar ötven-éves doctor-jubilaeuma alkalmával (1878. okt. 24.) több tanítványa által kiadott «*Festschrift*»-be vétetett föl. A t. osztály, úgy reménylem, szívesen veszi, ha elmondom, mit hozhattam föl újat az ugor nyelveknek egymás között való szorosabb viszonyainak megállapítására nézve, — a mi azért fontos kérdés, mivel valamely rokon nyelvcsoport egyes tagjainak különösebb rokonságáról való alapos *theoria* sokban eligazíthatja a nyomozót az iránt, hogy hol mit várjon és keressen, vagyis oly fölvételekre jogosítja, a melyek megint új fölfedezésekre vezethetnek. Az említett értekezésemben különösen új megszerzés egy nagy ellenvetésnek czáfolása, a mely nézetem ellen támadhatónak látszik.

Röviden ismétlem, hogy az ugor nyelvek első, még pedig két ágra való oszlása azon szorosabb rokonságból következik, melyet e nyelvek egy részére nézve a hangalak fejlődésében mutatkozó bizonyos közös sajátság alapít meg, — t. i. szókezdő palatalis vagy jésített *n* (*ny*) fejlődése, még pedig mélyhangú szókban is (úgy hogy az *n*-nek fölmerülése nem a rá következő vocalis esetleges hatásának tulajdonítható) s ily *n*-nek meglehetősen számú egyező közös szókban való előfordulása, melyek az illető nyelvekben megint más tiszta *n* kezdetű, s szintén egyező közös

szók ellenében állanak. Az e sajátság — egy bizonyos közös fejlődés alapján egymással szorosabb viszonyban állóknak mutatkozó ugor nyelvek: a lapp, a zürjén-votják, a vogul-osztják és a magyar nyelv, s ezeknek, mint csakis szókezdő *n*-vel élők, ellenükben állanak: a finn, a mordvin és a cseremis nyelv. Amazokat északi-ugor, az utóbbiakat déli-ugor ágnak neveztem el (MÜg. Szótár 386. l.). A «Verzweigung stb.» cz. értekezésemben meg tüzetesebben megmutattam, hogy a déli ágban itt-ott fölmerülő néhány kevés szókezdő *n* számba sem jöhet, mint aránylag újabb keltű s a következő eredetileg magashangú vocalis hatásából eredő jelenség, mely amúgy is csak az illető nyelvek egyes dialectusaira szorítkozik. Ilyen a mordvin nyelv Moksa dialectusában: *nudi* nád, *nura*- v. *núra*- himbálódni, *nurge*- lógni, *nat* ezek, *naka* báb (5 eset, pedig az *n*-es szók száma fölmúlja az 50-et). Ezek közül *nat*, e h. *nüt* (= Erza *net*), a *tü* «ez» névmás többese; a mordvin ugyanis egyéb esetekben is az eredeti magash. vocalist mélyhangúvá változtatván, a megvolt vocalisnak *i*-féleségét, mint jésítést a megelőző consonansra ruházta át (pl. *tala* tél = mordE. *tele*, cser. *tele* | *tasa* «ebben» = E. *tese*, finn *tässä* | *sóks* ősz = f. *syksy*, cser. *šeže*), l. Verzw. 13. l. A finn nyelv körében meg csak két keleti-finn dialectus, a vepsä meg a karjalai-finn mutat szókezdő *n*-t, néhány amúgy is magashangú szóban (pl. *nüge*- látni, *nülgä* éhség, *nügü* most), de a nélkül, hogy e két dialectus és tájejtései az egyes esetekre nézve egymással meg egyeznének (pl. vepsä *nüge*- ellenében karj. *nüge*-); mélyhangú *n*-es szó a karjalaiban (Genetz A. szerint): *naba* köldök, *neuvo* tanács, *noakka* csóka, *noarva* famoh, *nokka* madárorr, *norppa* fóka (or. нѣрпа), *nolgi* nyálka, *nukku*- elaludni, *nuppuze* bimbó, *naukahta*- siklani, *nukerda*- könyörögni. Hogy ennyi mélyhangú szóban kezdő *n* merülhetett föl (melyet a többi finnség nem ismer), nyilván annak kell tulajdonítanunk, hogy a karjalai finn nép nagy mértékben az orosz nyelv hatása alatt áll, a mely pedig a jésült consonansok ejtését határozottan szereti (l. Verzw. 14. 15. l.). — Ezenkívül most a «Verzw.»-ban a déli-ugor nyelveknek némely közös hangalaki vonásait is tüntettem föl, melyek egyenként ugyan nem döntők, de együttvéve az északi-ág ellenében a déli-ugor nyelveknek szintén bizonyos szorosabb egybetartozását jelezzik:

1. Az eredeti mély- és magashangú vocalisatio tökéletesebb megőrzése (míg az északi ágban csak a magyarnak maradt meg, kevés fogyatkozással, tökéletes önhangzó-dualismusa); — 2. A szókezdő explosiv mássalhangzók teljes egyféléstése (*k, t, p*) — míg a magyarban s a zürj.-votjában ezek mellett *g, d, b* is maradtak szókezdőkül; — 3. Hogy szóközepén az eredeti *ñg, nd, mb* consonans bokrokbeli nasalis jobban megmaradt, mintsem az északi ágban (a hol a magyar, a zürj.-votj., s nagyobb részét a lapp nyelv a nasalist rendesen elejtették); inkább kiszorúl, további gyengülés beálltával, a lágy explosiva (pl. mordE. *mokšna* ököl = mordM. *mokšinda*, cser. *moškundo* | mordM. *oma* másik = E. *ombo* | észTB. *parem*, tö *parema* = finn *paremba* jobb). — 4. Hogy eredeti szóközépi *d* megmaradt, holott az északi ágban, kivéve csak a lapp nyelvben, részint *z*-vé (magyar), részint *l*-vé változott (pl. déli-ug. *käde* = f. *küde*, mord. *küd*, cser. *kid*, *ket* = magy. *keze* | déli ug. *vedeme* = f. *üdime*, mord. *udeme* = vog. oszt. *valem*, *vëlem*, magy. *velő*); — 5. A magashangú mutató névmásnak (*t_s*) két alakra oszlása (*t_s* és *s_s*), úgy hogy most három mutató névmástője van a déli ágnak: finn *tä, se (si), tuo* = mord. *tä, sä, to* = cser. *ti, se, tu*. — Lásd: Verzw. 26. l.

Hogy az északi-ugor ágnak addig a meddig tartott egységből azután legelőször a lapp nyelv szakadt külön, míg a többi három nyelv (zürjén-votják, vogul-osztják és magyar) még tovább is szétválatlan nyelvegységet tett, — abból következtethető, hogy csak ez utóbbiak tüntetnek föl egy bizonyos, egységre utaló közös hangalaki sajáttságot, még pedig újonnan keletkezett alakváltozást, a melyben a lapp nyelv már nem részes. E sajáttság: szóközépi eredeti *d*-nek (mely a déli-ugor ágban is *d*) *l*-vé gyengülése, melyet a három nyelv egyezőleg több közös szókban és szórészekben hajtott végre. M.-Ugor Szótár 386. l. az északi ágnak ez újabb szétválást csak röviden érintettem volt; a Verzw.-ban most tüzetesen fejtegettem. Itt 27—30. ll. arra hoztam föl az adatokat, hogy mindegyike az említett három nyelvnek, ellentétben a lapp nyelvhez és az egész déli-ugor ághoz, a *d : l* változást kedveli; a vogul-osztják még a későbbi kettéválásán innen is folytatta. A Verzw.-ra utalva, az egyes nyelvekre szóló adatokat most csak egyszerűen elésorolom, az egybevetéseket mellőzve: 1. a zürjén-votjában bizonyító szók: *sölöm*, votj. *šulem* szív | *köl* kötél |

zürj. *kol-* hagyni, *kul-* levetni (ruhát), votj. *kel-*, *kil-* relinqui, *kil-* levetni | zürj. *kil* héj | *níl* leány | *vil*, votj. *vil* új | *pöl*, votj. *pul* deszka | zürj. *il* messzevaló (*ilín* procul, *ilö* messzire) | zürj. *vol*, *voles* ágy, votj. *vales* || az *l*-nek további elgyengülésével (*j*-vé) vagy elváltozásával (*r*-vé): votj. *vijim*, zürj. *vem* velő | *tír* plenus; — 2. V o g u l - o s z t j á k szók: *ulm*, *ulom* álom, osztB. *olím* | vog. *kuali*, *kel* kötél | vog. *kul-* hagyni, vogK. *χult-* relinqui, osztB. (*j*-vel): *χáj-*, *χaj-* levetni, elhagyni | vog. *tajl*, *tagle* plenus, osztB. *telîñ* | vog. *tule*, osztB. *luj* digitus | vog. *näl*, osztB. *nal* nyelv | osztB. *velím*, vog. *valem*, *vualm* velő | vog. *el* előrészt (*el-pal* előfél, *eläl* előre), osztB. *jel* (*jel-pelak* előfél, *jel-bina* előtt, *jelna* procul) | ablativus-rag: vog. *-l* (pl. *numel* fölülről, *jolel* alulról — *numen* fönt, *joln* lent, *jole* le); v. ö. ablativus-féle postpositio *-nel* «-tól, -ből»; — osztB. *-l* (pl. *numil-ta* felülről *kamil-ta* kivülről — *numin* fönt, *kamin* künt) | denominativ igekepző: vog. *-l* (pl. *tolmozl-* tovajlani, lopni; *tolmozl* tolvaj), osztB. *-l* (pl. *pusñil-* füstölni: *pusñil* füst) || *l*-es alakokkal csak a vogulban vagy az osztjákban: vog. *kvöl* ház = oszt. *çot*, *çod* | vog. *pol-* fagyni: osztB. *pot-* | osztB. *mugol* máj = vog. *majt* | osztB. *jugol* íj = vog. *jaut*, *jajt* | osztB. *ugl* (osztS. *vogol*) vékony = vog. *voutä* | osztB. *ebil* szag, bűz (adj. *eplîñ*) = vog. *ät* (e h. *äpt*) | 3. személyrag: osztB. *-l* (pl. *pogel* fia) = vog. *-t* (*-tä*) (pl. *ajtä* leánya, *nētä* neje); a többesi 3. szem. rag azonban a vog.-ban is *-l*-vel: *-nel* «-jok, -jök». — 3. M a g y a r s z ó k és szórészek: *alo-* (*aluv-*, *alusz-*, *áalom*) | *velö* | *nyél* (*nyele-t*) | *szalag* (**szalo-* kötni) | *nyaláb* (**nyalo-* kötni) | *el* (*elő*, *első*, *előtt*) | *tele*, *telí* (*tel-ni*, *tölt-*) | *lél-*, *löl-ni* | *telek* (*telke-t*, e h. *kelke-*) | denominativ igekepző *-l* (*ácsol-*, *énekel-* stb.) | ablativus-rag *-l* (<*ól*, *öl*, pl. *alól*, *hazól*, *mellől*, *mögől*) || az *l* már tovább *j*-vé gyengült vagy egészen kiszorult: *új* (*úja*) novus | *új* (*úja-t*) digitus | *máj* (*mája-t*) | *íj* (*íja-t*) | *szív* (*szív-et*, e h. *szilve*). — Az e szerint mind az említett három északi-ugor nyelvben előforduló *d* : *l*-változás azonban ugyane nyelvek szorosabb viszonyára, azaz hajdani külön egységére utal az által, hogy e hangváltozás említett esetei közül vagy tíz van olyan, mely ugyanazon szót vagy szórészt illetőleg mind a három nyelvben találhatik, vagy legalább kettejében mutatható ki: 1. magy. *alo-*, *áalom* — vog. oszt. *ulm*, *olím* álom — zürj. *on*, *un* (teljes tő *onm.*, e h. *olm.*) | 2. zürj. *köl* kötél — oszt. *kel*, *kol*, vog. *kuali*, *kel* —

— magy. *telek* (*kelke*) | 3. magy. *el* (*elő*) — vog. oszt. *el, jel* — zürj. *il* (*ilîn* messze) | 4. magy. *tele* — vog. *tagle, tajl*, oszt. *telîñ* zürj. votj. *tîr* | 5. m. *nyél* — vog. *nâl*, oszt. *nal* — (zürj.-votj. alak nincs meg) | 6. m. *velő* — vog. oszt. *vualm, velîm* — votj. *vîjim* (e h. *vîlim*), zürj. *vem* (e h. *velm*) | 7. vog. *kul-*, oszt. *zaj-, zîj-* linquere — zürj. votj. *kol-, kul-, kîl-* — (m. *hagy-*) | 8. ablativus-rag: m. *-l* (< *ól, öl*) — vog. oszt. *-l* (*numel, numîl-ta*) — (zürj.-votj.-ban már nincs nyoma az egyszerű *-d* ragnak, mely *l*-vé lett volna; helyette van *-s*, ebből: *-st*, tkp. elativus-rag, a melyben nyilván az érintkező *s* védelme alatt tartotta magát fönn az explosiv *t* hangzó) | 9. denominativ igeképző *-l*: magy. *ácsol-, énekel-* — vog. *tolmozl-*, oszt. *pusñîl-* — (a zürj.-votjákban e képző divatlan) | 10. zürj.-votj. *šölöm, šulem* szív — vog. *sim*, oszt. *sam* (e h. *silm*). — Hogy a lapp nyelv ezekben és hasonlóknban a régibb *d* hangfokot megtartotta (illetőleg saját hangfejlődése szerint *t-t*, vagy másrészt *ð-t* ejt) mutatják a megfelelő szók és szórészek: 1. *ode-* aludni | 3. *aute*, lpF. *auda* elő | 4. F. *dievda* (és *dievva*), lpS. *teuva* plenus; *dîvdo-olmuš* férfi-ember = lpS. *teudo*, tkp. «teljes ember» | 5. *nadda*, F. *nadda* nyél | 6. *addem, addam* velő | 7. *kuode-*, F. *guodde-* linquere | 8. ablat. *-d, -t*, pl. *vuolde* alulról, *ulkot* kívülről | 9. denom. igeképző *-d, -t*: pl. *suddode-* vétkezni, lpS. *suddote-* (*suddo* sünde) || V. ö. még: *čute*, lpF. *čuvde* digitus = vog. *tule* | lp. *od, oddo*, lpF. *ođda* novus = zürj. *vil*.

Azon további kérdést, hogy t. i. a lapp nyelv elváltával külön fönmaradt északi-ugor egység miképen ágazott későbbben el a mostani három külön főnyelvre — s jelesen hogy melyikkel képezett a magyar nyelv utoljára egységet, vajjon a zürjén-votjakkal-e vagy a vogul-osztjakkal? — még most sem lehetett érvényesen bizonyító, kivált az illető nyelvek hangalakját illető kriteriumok alapján eldönteni. Fölhoztam (Verzw. 32. 33. ll.) a magyar nyelvnek ilyen vagy olyan szorosabb viszonya mellett fölhozható adatokat, s azt találtam, hogy még egyik félén sem nyomják le a mérleget. Azt kell végre tartanunk, hogy a három nyelv szétágazásában fölveendő két válpont aránylag oly csekély időbeli távolságra esik egymástól, hogy az ideiglen még válatlanul maradt két nyelvben a hangalaknak biztosan fölismerhető jellemző vonásai ki sem fejlődhettek.

Végre még a déli-ugor ág három nyelvének egymáshoz való

rokonsági viszonyát is kísértettem meghatározni. Találtam is több közös hangalaki vonást a mordvinban és cseremiszbén, melyeknél fogva e két nyelv mint egykori egység a finn nyelv ellenében állt. Ugyanis 1. a mordvinban és cseremiszbén szokozépi *št* = finn *ht* (*γt*), pl. mord. *täštä* = f. *tähte* csillag | cser. *tošt-* merni = finn *tohti-* | stb. — 2. Az *sn* consonans-bokor már a mordvinban, s még inkább a cseremiszbén fölcserélődött *st*-vel (úgy mint a m. *disznó*, *disztó*-ban). — 3. *n* : *l* változással közösen a mord. és cser.-ben: *leme*, *lem* és *liim*, *lim* «név» = finn *nime*. — 4. Csak a finnben fejlődött székezdő *h* dentalis spiransból = mord. cser. *š* (*č*), pl. finn *happame* savanyú = mord. *šapama*, *čapamo*, cser. *šopo* id. | stb. (a Verzw. 36. 37. 1. fölhozott példák közül kiemelem e kettőt mint eddig észre nem vett szövegyezést: finn *hirte* (e h. *hirde*, gen. *hirren*) «szál-fa» = cser. *šürtö* «fonal, czérna» [azaz tkp. csak «szál», a mely lehet csak «czérna-szál», de «hosszú, sudar-fa» is, vagyis «szál»-fa] | finn *huhta* ager *silvestris*, *silva caesa et usta* = mord. *šufta*, *čuvto* «fa, baum» (v. ö. finn *kaski* «schwendeland» = észt. *kask* bizonyos egyes fanemről «nyir-fa»); v. ö. cser. *čodera* «erdő», a melyből **čodo* válik ki, melynek a «fa» jelentést tulajdoníthatjuk (a szerint, hogy *kü* kö-től van *šüjeran vár* locus lapidosus); — 5. Néhány kétféle (magas- és mélyhangú) alakkal való szónak a mordvin és cseremiszbén ugyanazon alakját mutatják, s mást a finn nyelv: finn *talve* tél — cser. *tele*, mordE. *tele* (M. *tala* e h. *tälä*) | f. *puole* fél — mord. *pälä*, *pele*, cser. *pele* | finn. *sappe* epe — mord. *säpä*, *sepe*, cser. *šekš* (e h. *šepkš*). || De van olyan eset is, hol a vocalisra nézve a mordvin a finnel egyezik: mord. *vali-*, *valo-*önteni, f. *vala-* id. — cser. *vel-* effundere, spargere | mord. *al*, *alo*, f. *ala* al (alja vminek) — cser. *ül* || — Ezen kívül Verzw. 37. még fölemlítettem azt az egyezést, hogy a mordvin és cseremiszbén nyelvek a csupa igetöt imperativus-tőnek veszik, a finn nyelv ellenben ind. praesens-tőnek.

Egészen új a «Verzweigung stb.» értekezésben a III. fejezet ezen fölirattal «Finnisch und Lappisch» (38—67. l.). Foglalkozik pedig ez azon ellenvetéssel, mely az ugor nyelvek elágazásáról, jelesen két ágra (északira és délire) való első oszlásáról kifejtett nézetünk ellen azon eddig uralkodó véleményben vagy hitben rej-

lik, hogy a finn nyelvhez igen igen közel áll a lapp nyelv, vagyis hogy e kettő szorosabb rokonságnál fogva hajdani nyelvégségből eredt. Ez igaz homlokegyenest ellenkezik a mi nézetünkkel, mely szerint a finn nyelv az ugorságnak nem azon főágából vált ki, a melyből a lapp nyelv. De tudnunk kell, hogy a finn-lapp külön rokonságról való véleménynek vagy hitnek alapjait eddig még senki sem vizsgálta, se nem fejtegette tüzetesen, s így csakugyan előleges fölvetelnek vagy hitnek mondhatjuk, mely csak a két nyelvnek összes szó- és alakkincsének általános szemléletén alapszik. S könnyen értjük, hogy ily szemléletből ama hit csakugyan támadhatott is: hiszen igen sok a részletes egyezés a finn és lapp nyelv között, mely első tekintetre is szembe ötlük. Hogy tehát saját nézetünknek erősségét e bár ki nem fejtett ellenvéleménnyel szemben is megpróbáljam, arra kellett vállalkoznom, a mi inkább valamely vitázó ellenfélnek dolga lett volna: hogy magam vizsgáljam meg s nyomozzam ki részletesen a finn + lapp nyelvégség fölvetelére szolgálható adatokat. Ezeket előadja a «Verzw.» cz. értekezés, hat külön szakaszba foglalva, természetesen a kellő méltánnyal.

1. Legfontosabb bizonyítékai a finn-lapp különrokonságnak volnának hangalakbéli közös jellemző vonások avagy sajátosságok. Egy ilyennek csakugyan tekintik (pl. Castrén, Donner) az explosiv mássalhangzók bizonyos gyengülését, mely rövid vocalisú nyílt végszótagok elején áll be, mihelyt e szótagok képzés vagy ragozás által zártakká válnak. Ilyen hangzógyengülés, bár nem egészen azonos, de eléggé hasonló módon megy véghez úgy a lapp mint a finn nyelvben, pl. lapp *lokka-*, finn *luke-* «olvasni» tőtől praes. 1. szem. *lojam* és *lu'en*. A lapp nyelvben az így váltakozó erősebb és gyengébb mássalhangzók $kk : \gamma \mid tt : \delta \mid pp : v$; a finnben $k : g$ meg ' (azaz előbbi *h*), $j, v \mid t : d \mid p : v$. Ámde e hangalaki fejlődés sem az egész lappságnak, sem az egész finnségnek a sajátossága; jelesen nem ismeri a svédlapp dialectus, mely egyféle erős consonanssal él nyílt és zárt szótagban (pl. *lokka-*: praes. 1. *lokkab* — a lpF. *lojam* ellenében), s másrészt nem a vepsä-finn dialectus, mely ilyen esetekben egyféle gyenge (illetőleg nem erősbült) consonanst ejt (pl. *tege-*től praes. 1. *tegen*, 2. *teget*, a nyugati-finn *te'en*, *te'et* ellenében). Pedig a szóalakulás természetéből folyó biztos tétel (nem vitatva az erősebbik vagy gyengébbik consonansnak

eredetibb voltát), hogy itt valamely egyféle consonanssal volt az eredeti szóalak. Világos tehát, hogy az említett consonans-gyengülés külön fejlődött a lapp nyelven belül, még pedig csak azóta, hogy ennek specialis dialectusai, pl. lpF. és lpS., egymástól elváltak, s külön a finnségben is, még pedig csak egyik finn dialectus, a vepsä nyelv, különválása után. Finn-lapp rokonságot tehát e hangalakbeli hasonlóság, ha bár részleteiben még tökéletesebb volna is mint a milyen, oly kevésbé bizonyít, mint teszem nem bizonyít szorosabb lapp-magyar viszonyt a *kolmad* és *harmad*-beli közös *d*, mely nasalisvesztéssel eredeti *nd* helyett áll; mert hiszen egyik lapp dialectusban még megvan az *nd*-es alak (orosz-lp. *koal-mant*). — Más jellemző hangalaki vonás talán az volna, hogy a lappban úgy mint a finnben van dentalis spiransból eredt szókezdő *h*. De még egyebet nem kérdezve, először is azt vetjük ellene, hogy e sajátság voltaképp nem az vagyis nem jellemző a finn-lappra nézve, mert a magyarnak is van ilyen *s*-ből való *h*-ja (*zabar* — *habar*). Azután nincsen ám valamennyi *h*-s finn szó a lappban is *h*-val, hanem van egy része még *s*, *š*-vel (pl. *hän ö* = lp. *son* | f. *hijo*-, *hivo*- köszörülni = lp. *saije*, *sije*-; még különösebb az, hogy a *h*-kezdetű *s* a finnel egyező lapp szók közt van nem egy olyan, melyet más okból a finnből kölcsönvettnek kell tekintenünk (pl. lp. *harca*, lpF. *hirsä* «balken», lp. *hakse* v. *hausä* navigium = finn *hirte*, *haakte*, illetőleg a csakis specialis finn hangváltozással készült *hirsä*, *haaksi* nominativus-alakokkal egyezők).

2. A hangalakbelieken túl a többi finn-lapp egyezések csak e nyelvek szó- és alakbirtokára vonatkozhatnak. S csakugyan igen nagy, hogy ezen kezdjük, a szókinésbeli egyezés a finn és lapp nyelv közt. Szerfölött nagy számú a csakis a lapp és finn nyelvben közösen előforduló szó, a mely más ugor nyelvben vagy egyáltalában nem található, vagy nincs meg oly szorosan egyező alakkal. Valóban csak úgy hemzseg a lapp nyelvben a finnel egyező szó — (alapszó és képzett szó egyaránt, s nem kevésbé ige mint névszó) — akár csak egy finn dialectusnak vélnék. Pedig még sem finn dialectus a lapp nyelv. Van e mellett sok saját vagy sajátos alakú szókinése is, s másrészt nincs meg benne több olyan szó, melynek valami nagy része finn dialectusból nem hiányozhatnék (pl. *jä*- maradni, *tule*-jönni, *sõ*-enni, *sä*-kapni stb.). S épen azért, hogy a lapp nyelv nem valamely finn dialectus, ha-

nem közhit szerint csak szorosabb rokona, igen különös és föl-tetsző az a nagy szókincsbeli egyezése a finnel, mely alakra és jelentésre csak oly szoros mint a finn dialectusok közt található egyezés. Már ez is gyaníttatja velünk, hogy itt valami más ok forog fenn, a melyből a sok és szoros egyezés eredt, mint a valódi rokonság (azaz régóta megszakadt egység, melynek fönmaradt tanui mindig valamennyire egymástól elütő, néha jócskán egymástól különböző képeket szoktak mutatni). Ily ok pedig az aránylag újabb időben történt kölcsönvétele. Hogy a lapp-finn nagy különös szó-egyezés javarésztében ezen alapszik, még pedig általán véve úgy, hogy a lapp nyelv volt a kölcsönvevő — arra mindjárt itt fogunk részletes s egyenes bizonyítékokat látni; most az egészre nézve még azt jegyezzük meg, hogy a finnel egyező szó nem egyenlően sok van mindegyik lapp dialectusban, hanem több van a lpF.-ban mintsem a lpS.-ben, s még több az lpE.-ban, vagyis épen azon dialectusokban, a melyek még az utolsó századokban egész mai napig közvetlenül a finnséggel érintkeztek. Egyébiránt tudva van, hogy a lapp nép most legalább másfél ezer év óta szomszédja a finnek (a miről jelesen a közös régi germán kölcsönzők tanuskodnak), s hogy e hosszú idő alatt folyvást igen szoros, bár talán nem barátságos érintkezés volt a két nép közt, abból látszik meg, hogy a finnség lassanként kiszorította a lappokat a mai Finnországból, a hol történeti nyomok szerint az előtt laktak, föl mostani északi területükre. Mójuk tehát elég volt a lappoknak a kölcsönzésre; sőt újabban, mióta keresztyén hitre tértek, némi kényszerítéssel is hatottak rájuk (Enare- és finnmarki lappokra) a finn papok, kik gyakran őket a finn nyelv tanulására szorították, hogy velük finn könyveket használtathassanak.

A «Verzw.» cz. értekezésben a különös finn-lapp szóegyezésekből mutatványúl vagy 200-t hoztam föl (fele ige, fele névszó); a teljes szám könnyen két annyira vihető föl. De ennyi is elég volt céломra, a finn-lapp viszony meghatározására. Teljes jegyzéket készíteni még nem is lehet könnyen, míg csak Friisnek nem sokára kiadandó lpF. szótára nem jelenik meg. E mutatványjegyzék szorosabb vizsgálata többféle különös körülményt derített ki: a) Hogy ezen szókban az első szótag vocalisatiója rendesen hívebben egyező a finnel mintsem más lapp szókban, melyek nem csak a finnel közösek, hanem közugor szók (pl. ugor *mene-* *menni*,

selme v. *silme* szem; *kolo* hal, *poro* jó, *kodo-* hagyni, *tege-* tenni stb.). Az utóbbiakban a lapp nyelv, mely általában nagy tért engedett a mélyhanguságnak, az eredeti magashangú vocalist (*e, i, ü*) rendszeren *a*-ra változtatta, pl. *manne-* menni, *čalbme* szem, *takke-*, *dakka-* tenni, stb., az eredeti mélyhangút pedig (*a, o, u*), különösen azt, mely a finnben *a*-úl állapodott meg, most többnyire *uo*-vál, mely aztán *uö, ue*-vá vált, ejti; ezenkívül is nem *a*, hanem *o, u* az első szótagbeli mélyhangú vocalisa (pl. *guolle, kuöle, kuele* hal = f. *kala*; *guode-*, *kuede-* hagyni, *buorre, puore* jó = f. *para*, stb. A finnlapp szókban pedig, hogy röviden így nevezzük, a lapp nyelv szél-tiben él *ä, e, i* meg *a* vocalissal, egészen vagy közel egyezőleg a finn nyelvvel. Ez nyilván csak úgy magyarázható, hogy ezen szók még nincsenek meg a lapp nyelvben annyi idő óta mint a többi közugor eredetű szók, úgy hogy rajtuk is az a változás mehetett volna véghez, melynek amazok voltak alávetve. — b) Egyes finnlapp szókra nézve specialis momentumok utalnak a kölesönvételre: 1. Van olyan, mely különös alakú finn nominativust tükröz, pl. *hirsá, harca* = f. *hírsi* szálfá, gerenda (tő *hírte*) | *hakse, hausa* = f. *haaksi (haachte)* | *teus* adultus, vollkommen, tüchtig = f. *täysi (täyte)*; — 2. Egyéb, tudvalevőleg a finn nyelvben végbement hangváltozást tüntetnek föl: *neure, nährre* debilis, vilis = f. *nöyrü* (e h. *nödrü* = észt. *nodra*) | lp. *raike, raigge* = f. *reigü* (ebből: *rengü*) | stb. — 3. A *h* kezdetű ilyen szók közt vannak olyanok, melyeknek *s* (*š, č*)-vel való eredetibb alakú másai is vannak még fönn, részint egzszersmind eredetibb, át nem vitt jelentéssel, pl. *häppad* szégyen, *scham* = f. *häpeä* (e h. *häbedä*, = ered. *säbedä*, melynek mása a lp. *čappad* «fekete» (azaz «sötét», az ug. *s₃b*-«tegere»-től) stb. (Verzw. 55.); — 4. A lapp nyelvben különben szokatlan, de a finnben rendes képzéssel alakultak: pl. *ekeve, ämed, ised, ednoi* v. *enoi, vippe-* (= f. *viipy-*); — 5. Vannak köztük származott szók, melyeknek nincs meg a lappban, hanem megvan a finnben az alapszavuk (ez legalább gyanúsító körülmény), pl. *epete-* kételkedni, *satte-* vehere, *ducere litto-* foedus, stb. — 6. Végre a finn szó ellenében csak átvitt, tehát másodrendű jelentéssel: *paine-* tingere (tkp. *premere*), *bitte-* helyt állani (tkp. *tar tani*), *hare* locus (tkp. *ramus*), stb.

3. Láttuk, hogy a finn lapp egyezés fölötte sűrű a szókinsre nézve — s egzszersmind azt is, milyen és mennyire bizonyító ez

egyezés. E mellett nagyon jelentős körülmény, hogy ennyi különös finn-lapp szóegyezésnek nem felel meg egyszersmind sok külön közösség a szóképzésben, különösen nem az igeképzésben. Néhány névszóképző, pl. a collectivum-képző *-godde*, *-kodde*, *-kunde* (= f. *-kunta*), még *-laš* (*-lač*) = f. *-laise* és *-llise* több értékű adj.-képző — a lapp nyelvben vagy csak átvett finn kölcsönszókbán van meg (pl. *sokka-godde* = *sukukunta* | *mākodde* = f. *makunta*) vagy egyszersmind ilyenekről más nem a finnból került tőszókra is alkalmaztatott; szembetűnő egy másik, csak a lpF. E.-ben divatos képzőnek idegen volta (t. i. *-mättom* = finn *-mattoma* összetett képző, igéhez járuló; a lpF. csak a fosztó értéket érezve, névszón is alkalmazza: *buttesmättom* tisztátalan, *ibmelmättom* istentelen). Különös figyelmet érdemel a lapp *-o* (*u*) és *-us* (*ussa*) nomen actionis-képzés (= finn *-o*, *u* és *-ukse* | *-ö*, *y* és *-ykse*), mely szorosan véve ugyan nem mondható finn-lapp különösségnek, minthogy más ugor nyelvekben is fordul elé; de mégis úgy látszik, hogy a lapp nyelv főleg a finntől átvett igék mellett használja az efféle nom. actionisokat (Verzw. 60.). E pont még tüzetesbb nyomozást érdemel.

4. Föltűnő a finn és lapp nyelvnek többes-számképzése, mely nagyrészt *-i*-vel vagy *-d*-vel megy végbe. Ámde azt látjuk, hogy itt e két nyelv csak jobban conserválta, a minék még a többi ugorországban is megvan a nyoma (osztják, zürj.-votják, magyar). Verzw. 62.

5. Szintilyen a névragozást illető bizonyos közösség, jelesen az *s*-alapú localis-casusok egyező megvonta. Megvannak ezek nem csak a finnben, hanem a többi déli nyelvekben is, s föltűnik még a nyomuk a zürjén-votjákban is. — Nincs meg a lapp nyelvben, bár első tekintetre úgy látszik, az eredeti ablativus-ragnak (*-d*) részleges objectum vagy általában objectum viszonyára vonatkozó értéke úgy mint a finnben (Verzw. 63.).

6. Végre az igeragozásbeli alakokra nézve talán nagyobb is a különbözés mint a megegyezés a finn és lapp nyelvek közt. Mind a mellett van itt is egy-két pont, mely a finn nyelvnek rátkmálódására vagy beterjeszkedésére utal. Ugyanis *-ksi*-féle potentialisa csak az amúgy is finnesebb lpF. lpE. dialectusokban mutatkozik; szintén kivált itt fordul elé bizonyos imperativus-

alakok *u* vocalissal való ejtése (úgy mint a finnben *o* v. *u*-val).
Verzw. 65. 66.

A «Verzw.» cz. értekezésben bővebben kifejtett vizsgálatunk eredménye, hogy a lapp és finn nyelvek különös egyezése, a mennyire csakugyan ilyent el kell ismernünk, még sem olyan természetű, hogy e két nyelvet eredetükre nézve két külön ugor főágba helyező nézetünket megíngathassa. De amúgy is ezen két nyelvnek egymáshoz való sajátságos viszonya fölötté érdekes problémát foglal magában, melylyel összehasonlító nyelvtudományunknak ezentúl még tüzetesebben kell foglalkoznia. Valamennyire módunkban van itt megmutatni, hogyan hathat valamely nyelv, szoros érintkezés mellett, a maga rokonára is mint külön vált idegen nyelv. Hiszen a rokon nyelvek is, mihelyt egymástól elváltak, egymáshoz annyiban idegenek is, a mennyiben külön fejlődésükben megkülönböztetett jellemet öltöttek. Mint ilyenek hathatnak is egymásra, mint idegenek, azaz saját individualis fejlődésüket háborítólág. Efféle hatásokat nyomozni természetesen szintén igen fontos, csakhogy e nyomozás egyszersmind sokkal nehezebb is mint csak távolabbról rokon vagy éppen nem-rokon nyelvekre nézve (teszem a törökség hatása a nem török, hanem ugor eredetű cseremis nyelvre). Hogy jelesen a különvált ugor nyelvek is itt-ott későbbi hatással egymást háborították, ha nem is éppen annyira mint a finn nyelv a lappot, szinte bizonyosnak tarthatjuk s majd azon kell lennünk, hogy az ily hatások megalapítására szolgálható kriteriumokat keressük föl — a mire megelőzőleg szükséges, hogy az illető nyelvek sajátos külön jellemét mennél jobban határozzuk meg. Most csak még egy adatot akarok fölhozni, mely a kimondott föltevést igazolja: az osztB. *sistam* és vog. *sistam* «tisztá» szó képzőjénél és alapszavánál fogva, a zürjén-votjából került idegen szó = zürj. *söstöm* «tisztá» (tkp. «mocsok-talan», *sös* mocsok-tól; hiszen a vogulban a fosztó képző *-tal*, az osztB.-ben pedig *-la*, *-lä*, pl. oszt. *semła*, *semli*, vog. *sämtal* «szem nélkül való»).

BUDENZ J.